

UDK: 327 (47:497) »1878/1897«

949.7 »1878/1897«

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 25. 1. 1999.

Rusija i Balkanski savez: javno mnijenje i diplomacija (1878.-1897.)

V. V. ZAJCEV

Moskva, Rusija

Iako u ovom tekstu nema nekih novih, pogotovo senzacionalnih otkrića, nego je samo kratko i suvislo izlaganje događaja, kao i bez obzira na to što je faktografija navedenih događanja uglavnom poznata stručnjacima za povijest diplomacije, ovaj je tekst vrijedan objave zbog nekoliko razloga. Većina, naime, povjesničara nije do u detalje upućena u sve činjenice koje navodi Zajcev, a pogotovo ne u finese diplomatske igre. Rasprava V. V. Zajceva ilustrira stanje u suvremenoj ruskoj "tranzicijskoj" historiografiji. Za nju je bitno oslobađanje od marksističke ideologije i Lenjinovih interpretacija, koji je sve što je bilo u razdoblju monarhije s mržnjom žigosao etiketom "carizma" i ocjenjivao isključivo krajnje negativno. Iz rasprave Zajceva vidimo da socijalističke floskule o nesposobnosti carske diplomacije i njezinom antinarodnom karakteru nemaju osnova. Cijeli tekst zapravo potvrđuje da je ruska diplomacija bila jako dobro obavještena o svemu što se je događalo na Balkanu i, osim nekih promašaja, uglavnom profesionalno promišljala optimalne postupke u interesu vlastite države, pa i balkanskih naroda, što je autor potkrijepio činjenicama. Ova unutarnja ruska politička prepucavanja je potrebno imati u vidu stoga, što dosadašnja sovjetska historiografija ocrnjujući paušalno carsku politiku, nije pružala konkretne podatke, te time iskrivljivala povijesnu istinu. (A. Č.)

Ideja saveza balkanskih država tradicionalno je privlačila pažnju Rusije, kako njene društvene javnosti, tako i vladajućih krugova. To je imalo svoga odraza u publicistici, koja je aktivirala razmatranje ideje saveza posebno u trenucima kada su zbivanja na balkanskom poluotoku privlačila opću pažnju. Takav trenutak je bio kada se oblikovao novi sustav međunarodnih odnosa, koje je odredio Berlinski kongres 1878. godine. Ovaj proces, koji je počeo u drugoj polovici 70-tih godina XIX. stoljeća, odvijao se u okviru nacionalno-oslobodilačke borbe u balkanskoj regiji i njegovog uvlačenja u nadmetanje velikih država za gospodarski i politički utjecaj.

U ovoj borbi su se posebno isticale dvije najzainteresiranije države - Rusija i Austro-Ugarska. Zato je njihovom odnosu prema državama jugoistočne Europe posvećena opsežna historiografija. U ovom pitanju glede Balkanskog saveza pažnja istraživača se uglavnom usmjeravala na ostvarenje ove ideje 1912. godine. Problem odnosa Rusije prema zbližavanju balkanskih

država neposredno nakon Berlinskog kongresa 1878. godine pa sve do sporazuna Rusije i Austro-Ugarske krajem 90-tih godina o usuglašenoj politici na balkanskom poluotoku nije bio (do sada) predmet posebnog istraživanja. Spominjanje ideje saveza balkanskih država u sredini vladajućih i društvenih krugova Rusije izloženo je u monografiji B. B. Grave i u članku K. A. Puškareviča.¹ Autori ovih radova stajali su na poziciji "revolucionarnog" razobličavanja ruske vanjske politike. Zato su u njihovim istraživanjima nazočne isključivo negativne ocjene svih akcija ruske vlade, među kojima i onih u odnosu na Balkanski savez.

Želju Rusije, Austro-Ugarske i Turske da stvore zavisan o svakoj od njih posebno savez balkanskih država konstatirali su F. R. Bridge, G. P. Gooch, E. Helmreich, S. A. Korf, L. S. Stavrianos, C. i B. Jelavich, B. Langer, V. Markov, M. A. Taube i drugi istraživači.²

U (ovoj) raspravi se pokušava analizirati odnos ruske javnosti i poziciju službene diplomacije prema problemu zblizavanja Srbije i Bugarske, kao jezgri zamišljenoga saveza. Posebna pažnja Rusije prema Srbiji i Bugarskoj tumači se njezinom ulogom u oslobađanju ovih država od osmanskog jarma i postanku njihove državnosti. Pri tome se ne smije isključiti iz političkog arsenala (naročito u 70-im godinama XIX. stoljeća) priželjkivanje dijela vladajućih krugova (Sankt-) Peterburga na "vječnu zahvalnost" Srba i Bugara prema Rusiji, što je pothranjivalo "slavensku ideju" i rađalo određene iluzije.

Poslije Berlinskog kongresa u razdoblju postanka državnosti balkanskih naroda koji se odvijao u uvjetima stremljenja Austro-Ugarske učvrstiti svoj utjecaj u balkanskim zemljama, u očitovanjima ruskog ministarstva vanjskih poslova fiksirano je mišljenje cara Aleksandra II. da on "... u potpunosti odobrava savez dviju najvažnijih (balkanskih) država, i smatra da je on više nego ikada neophodan kao protudjelatnost namjerama Austro-Ugarske."³

Razlog je ove (ruske) želje bio što se pritisak Austro-Ugarske na balkanske države povećavao. Rusija mu je htjela suprotstaviti (željeni) savez Bugarske i Srbije. U prvo vrijeme je bilo osnove za optimistički pogled na

¹ B. B. Grave. Vnešnja politika carizma v konce XIX - načale XX veka. (Leningrad 1936); K. A. Puškarevič. Balkanske slavjanje i russkie "osvoboditeli". (Slavjanske komitety i sobytija na Balkanah pered rusko-turečkoj vojnoj 1877.-1878. g. g.) Trudy instituta slavjanovedenija Akademii Nauk SSSR (Leningrad 1934.)

² F. R. Bridge. From Sadova to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914. (London 1970.); G. P. Gooch. Before the War: Studies in Diplomacy. Vol. I. (London 1936.); E. Ch. Helmreich. The Diplomacy of the Balkan Wars. 1912-1913. (Cambridge Mass.); S. A. Korf. Russia Foreign Relation during the last half century. (New York 1929); W. L. Langer. European Alliance and Allignements. 1871-1890. (New York 1962.); W. Markow. Serbien zwischen Oesterreich und Russland. 1897-1908. (Stuttgart 1934.); L. S. Stavrianos. The Balkans since 1456 (New York 1963.); B. Jelavich. A Century of Russian Foreign Policy. 1814-1914. (New York 1964.); Ch. and B. Jelavich. The Establishment of the Balkan National States. 1804-1920. (Seattle, London 1974.); M. Taube. La politique russe d'avant guerre et la fin de l'empire des tsars. (Paris 1928.)

³ Arhiv vnešnje politiki Rossijskoj imeperii. (dalje: AVPRI), fond 137 (Otčety), opis' 475. Otčet za 1880, list 134 (oborot).

pitanje zbližavanja. Ruski ministar-rezident u Beogradu A. I. Persiani priopćio je ministru vanjskih poslova K. N. Girsu da su srpski i bugarski knezovi Milan Obrenović i Aleksandar Battenberg na vrlo srdačan način uzajamno primili diplomatske predstavnike S. Grujića i G. Kiroviča. "U cjelini gledano - nastavlja ruski diplomat - odnosi između Srbije i Bugarske su odlični."⁴ Nastojeći ih učvrstiti, Rusija je nastojala ishoditi bugarskom diplomatskom agentu priznanje statusa diplomata, protiv čega je protestirala Turska, koja je inzistirala na tome da je Bugarska njezin vazal.⁵

Međutim, od jeseni godine 1880. političke prilike na balkanskom poluotoku se počinju mijenjati. Knez Milan je uključio u vlast kabinet stranke naprednjaka, koji su povelili politiku zbližavanja s Podunavskom monarhijom. Određenu neposlušnost ispoljio je i bugarski knez. Osim toga neki događaji su imali i (šire) europsko značenje: godine 1879. formiran je savez Njemačke i Austro-Ugarske koji je postao temeljem (kasnijeg) Trojnog saveza iz 1882. godine. Ovo je nadalje primoralo Rusiju na promijenu političkog kursa. Započelo je postupno odlaženje Rusije s balkanskog poluotoka, a ideja saveza balkanskih država je bila odložena za kasnije povoljnije trenutke, ali ne i potpuno odbačena.

U društvenom mnijenju Rusije nije se prekidalo razmatranje balkanskog pitanja. Ono je bilo popraćeno oštrom kritikom vanjske politike. Ovo posljednje nije bilo bezopasno, budući da je vrhovni kreator vanjske politike bio sam car. Ministru vanjskih poslova bila je određena tek uloga izvršitelja volje i planova samodržca.

Ideja saveza balkanskih država bila je popularnom novinskom temom. Liberalno usmjerene novine "Birževye vedomosti" ("=Burzovna izvješća", A. Č.) napisale su da će se prije ili kasnije na Balkanu stvoriti slavenska država: "Sva plemena koja govore slavenski već i sada ispoljuju težnju prema savezu. Od federalnog ustrojstva slavenskih država do panslavenskog ujedinjenja još je jako daleko i suprotstavljajući se posljednjemu ne smije se skupini malih slavenskih naroda oduzimati mogućnost da međusobno zbliženi osnuju od sebe tvorevinu sposobnu za postojanje."⁶ Na taj način, liberali su iskazivali gledište o ujedinjenju balkanskih država potpuno u duhu umjerenog slavenofilstva, tj. na ujedinjenje bez sudjelovanja Rusije, ali i bez istiskivanja njezine uloge.

Pored pažnje novina i dalje su trajale glasine o mogućim posjetima balkanskih knezova i političkih djelatnika, a također i same posjete. Glede ovoga su novine stalno iskazivale misao o svrhovitosti saveza i naglašavale njegovo pozitivno značenje za Rusiju poradi ".... širenja našeg građanskog i

⁴ Sekretnaja telegramma A. I. Persiani K. N. Girsu, 29. sentjabrja / 11. oktjabrja 1879. AVPRI, fond 133 (Kancelarija), opis' 470, delo 13, list 150; "Novoe Vremja" (Sankt-Peterburg), 3./15. sentjabrja 1879.

⁵ Sekretnye telegrammy A. I. Persiani N. K. Girsu 29. sentjabrja / 27. oktjabrja 1879. AVPRI, fond 133, opis' 470, delo 13, listy 150, 152, 163.

⁶ "Birževye vedomosti", (Sankt-Peterburg), 17. / 29. nojabrja 1878.

socijalnog ustrojstva"⁷ Drugim riječima, na savez su se nadovezivala nadanja za unutrašnjim preustrojem svoje zemlje, dakle ideja koja nije bila strana svim slojevima ruskog društva.

Ruski publicisti su vidjeli u balkanskom savezu činitelja poboljšavanja unutarnje politike Austro-Ugarske: savez koji je stvoren radi uzajamne obrane svojih najbližih interesa između Srbije, Bugarske, Crne Gore i Rumunjske pod rukovođenjem Rusije mogao bi promijeniti prema boljemu, austro-ugarsku politiku u Galiciji, Bukovini i drugim slavenskim zemljama.⁸ Pri tome se nisu isključivali pokušaji neprijatelja slavenske ideje u ometanju njihovog ujedinjenja.⁹

"Novoje vremena" se sasvim određeno očitivalo o karakteru saveza: "politički savez se u biti svodi na dogovaranje vojnog sporazuma, što je jednostavan posao; osim toga političko prijateljstvo postoji u svijesti i osjećajima naroda Balkanskog poluotoka. U povijesti zamalo nije nikad bilo slučaja da se vanjska opasnost, koja bi prijetila i najmanjoj kneževini ili plemenu ne bi osjetila i kod drugih i ne bi ih prinudila naoružati se protiv zajedničkog neprijatelja."¹⁰ Uloga Rusije odredila se dovoljno jasno: "Rusija mora čuvati svoju tvorevinu (Balkanski savez, V. Z.) ne samo zbog principa, nego zato što u savezu balkanskih država ona crpi snagu za otpor u odnosu na "Drang nach Osten".¹¹

"Moskovskie vedomosti" (=Moskovske novosti) smatraju da u početku treba "uspostaviti materijalno jedinstvo oružanih sila balkanskih država, a tek poslije stvarati politički savez".¹²

Niz publicista je promatralo balkanski savez s pozicija mesijanske uloge Rusije. Zako je istaknuti desničarski ideolog, koji je nepokolebljivo stajao na pozicijama "pravoslavlja, samodržavlja i narodnosti" K. N. Leontjev smatrao da: "... oslobađajući kršćane, mi moramo, imati na pameti ne toliko njihovu slobodu nego koliko njihovu organizaciju. A zbog ovoga moramo iz svojih umova ukloniti prije svega ne samo konstitucijske (ustavotvorne, A. Č.), nego i liberalno-egalitarne ideje. Inače, bi smo uništili i svoju budućnost, kao i budućnost cijelog Istoka."¹³ Dalje Leontjev tvrdi, da Slavene treba ne samo osloboditi nego i ujediniti u savez i politički organizirati. Ovo on obrazlaže time, što se siromaštvo njihovog mišljenja (Slavena, V. Z.) ne može uzdići iznad ideje političke nezavisnosti i ravnopravnosti s drugima (Nijemcima, Grcima, Turcima).¹⁴

⁷ "Sankt-Peterburgskie vedomosti", 8. / 20. februarja 1879.

⁸ "Sankt-Peterburgskie vedomosti", 10. / 22. jujlja 1879.

⁹ "Sankt-Peterburgskie vedomosti", 18. / 30. jujlja 1879.

¹⁰ "Novoe vremja", 21. oktjabrja / 2. nojabrja 1879.

¹¹ Isto.

¹² "Moskovskie vedomosti", 2. / 14. nojabrja 1879.

¹³ K. N. Leont'ev. Vostok, Rossija i slavjanstvo, tom. 1 (Moskva 1885.) 282.

¹⁴ Isto, 288.

Konačan cilj prema Leontjevu sadržan je u stvaranju slavensko-azijske civilizacije, što se pak mora postići "naporom niza pokoljenja kroz vjekove".¹⁵ U rješavanju "povijesne" zadaće Leontjev, pak, ne isključuje mogućnost skorašnjeg i uspješnog rata radi razrješenja istočnog pitanja i učvršćivanja Rusije na Bosporu, koji bi trebao odmah dati "izlaz iz našeg gospodarskog i moralnog rasula, koji mi uzaludno tražimo isključivo u unutarnjim promjenama."¹⁶

Anonimni autor brošure o istočnom pitanju prihvaća temeljne stavove Leontjeva. Ali on ne smatra rat jedinim načinom rješenja istočnog pitanja. Za njega je glavno ne dopustiti miješanje u balkanske poslove "dalekih, nepozvanih svjedoka drame".¹⁷ Autor kritizira pogreške ruske vanjske politike, uslijed čega je ulogu u rješavanju istočnog pitanja dobio "europski koncert".¹⁸ Ovo je suprotstavilo Rusiju cijeloj Europi. Zato je u nastalim prilikama jedini način rješenja istočnog pitanja - stvaranje Balkanskog saveza kojega treba "podržavati svim silama".¹⁹ Uslijed toga politički kurs u odnosu prema savezu mora biti istovremeno i požrtvovan. Narode koji ulaze u savez, treba "smirivati, upućivati prema jednom cilju, ujedinjavati, pomagati novcem, oružjem, robom, trgovinom istovremeno stati njima na čelo i ujedno time utjecati na odumiranje Turske, kasnije Austro-Ugarske, i čak, ukoliko je potrebno, ne požaliti ni Njemačku."²⁰ Autor smatra da takva politika mora "ući u meso i krv ruske politike i proračuna, kao ruski interes. Narod pak treba odgajati u ovome duhu i ne bojati se što će reći i pomisliti "u inozemstvu".²¹ Po mišljenju autora takav politički kurs treba pripomoći "upotrebi stvorenih država za vlastitu korist, a u krajnjem ishodu za opću korist svih slavensko-pravoslavnih naroda".²²

Umirovljeni general-major R. A. Fadejev također je teoretizirao o budućoj općoj sudbini balkanskih naroda. Njegovi su pogledi tipičan panslavizam. On smatra da su "Slaveni dužni težiti prema dva cilja: svaki narod posebno - k nezavisnosti; a svi zajedno - k što tješnjem savezu s Rusijom i k ruskom predvodništvu u vojnim i međunarodnim odnosima. Svako pleme mora imati svojega vladara za svoje unutrašnje poslove i velikog slavenskog cara za opće poslove."²³ Za ulogu posljednjega prirodno je predložen ruski samodržac. Autor također konstatira "pritajeno neprijateljstvo Europe" prema Rusiji i njenom "povijesnom zadatku". Kao vojni profesio-

¹⁵ Isto, 295.

¹⁶ Isto, 296.

¹⁷ Vostočnyj vopros. Politiko-etnografičeskij očerk. (Sankt-Peterburg 1898.) 4.

¹⁸ Isto, 7-8.

¹⁹ Isto, 9.

²⁰ Isto.

²¹ Isto, 10.

²² Isto, 11.

²³ R. A. Fadeev. Mnenie o vostočnom voprose. Sobranie sočinienij. Tom II, časti 1.2. (Sankt-Peterburg 1890.) 291.

nalac, general je razmatrao različite varijante saveza za Rusiju, koji bi mogli pogodovati rješenu opće-slavenskog pitanja.²⁴

Istaknuti teoretičar kasnoga slavenofilstva i panslavizma konjički general A. A. Kirejev nije se bavio pojedinačnim pitanjima saveza balkanskih naroda. On je bio tvrdo uvjeren da "bez obzira na naše mnogobrojne greške i mnoge nerazboritosti koje su počinili slavenski vođe, balkanski Slaveni nas simpatiziraju te je savez s njima mnogo prirodniji nego s drugima."²⁵ Glavnu pažnju general je usmjerio na promicanje panslavističkih ideja, a naročito promicanju istih na carskom dvoru. On je iskoristio svoj visoki društveni položaj jer je bio general-ađutant velikog kneza Nikolaja Nikolajeviča (Romanova). U izuzetno zanimljivom neobjavljenom dnevniku Kirejeva ima mnogo zapisa o pokušajima kako zainteresirati za panslavističku doktrinu careve Aleksandra III. i Nikolaja II., te istaknute dostojanstvenike i diplomate.²⁶

Analogni pogled na balkanski savez izražava i N. N. Durnovo. Svi su njegovi spisi, međutim, protkani bugarofobijom i negiranjem prava Bugarskoj da bude član društva balkanskih naroda. Službenu rusku politiku Durnovo kritizira zbog stvaranja nezavisne Bugarske i tradicionalnog joj pružanja pomoći.²⁷

Umjereni predstavnici ideje slavenskog jedinstva očitovali su se mnogo suzdržanije. Ne odbacujući u načelu Balkanski savez, oni mu ipak nisu određivali odiozne ciljeve poput stvaranja sveslavenske federacije s prijestolnicom u Carigradu ili slične. Njihova su gledišta bila mnogo realnija i odgovarala su realnim interesima ruske politike.

Kritičke ocjene panslavista i slavenofila na račun Austro-Ugarske i raskrinkavanje "vjerolomstva Europe" (kod umjerenjaka) nisu bili popraćeni kritikama "tradicionalnih neprijatelja slavenstva" upućenim prema inozemstvu. Oni su bili adresirani prvenstveno ruskim unutrašnjim nadležnima i sadržavali su pozive za reformom unutrašnjeg života zemlje. Ovo se razmatralo kao prethodni uvjet izvršenja "povijesne misije" Rusije.

Takav je pristup tipičan za A. A. Terehova. On sumira žalosne rezultate razvitka balkanskih država u desetljeću nakon Berlinskog kongresa i konstatira neuspjeh ruskih planova u stvaranju svojeg predzida u jugoistočnoj Europi.²⁸ Za borbu protiv ekspanzije Austro-Ugarske autor predlaže stvaranje defenzivno-ofenzivnog saveza balkanskih država, koji bi u perspektivi mogao

²⁴ Isto, 292-293.

²⁵ A. A. Kireev. Spor zapadnikami nastojaščej minuty. (Knjaz' Trubeckoj Miljukov). Sočinenija, Čast' pervaja, (Sankt-Peterburg 1912.) 193.

²⁶ Otdel rukopisej Rossijskoj Gosudarstvennoj biblioteki, fond (Kireevyh i O. A. Novikovej), karton 3, edinicy hranjenja 9, 10, 11, 12, 13.

²⁷ N. N. Durnovo. G B (I V) (Moskva 1890.). Isti: Imejut li bolgary istoričeskie prava na Makedoniju, Frakiju i Staruju Serbiju? (Moskva 1895.)

²⁸ A. A. Terehov. Istoričeskij očerk dviženija Rossii na Balkanskij polouströv. (Sankt-Peterburg 1888.) 94.

prerasti "u jednu imperiju, sa zajedničkom vojskom i vanjskim predstavništvom, slično Njemačkoj."²⁹ Takav razvitak balkanskih država autor smatra neizbježnim, zato jer neko veće potčinjavanje one odbijaju. Ovo treba iskoristiti Rusija, jer bi inače pobjedom austro-ugarskog, a kasnije i njemačkog utjecaja na poluotoku, Rusija bila čvrsto zatvorena u Crnom moru.³⁰

Eseji A. N. Pypina izašli su odmah nakon rusko-turskog rata. On vidi uzroke panslavizma u preporodu slavenskih plemena koji počinje krajem XVIII. stoljeća.³¹ Zanimanje i naklonost prema panslavizmu moguće je protumačiti sa stanovišta "susjećaja prema ljudskoj naravi cijelog pokreta, što privlači k njemu najbolje umove Europe."³² Međutim, sva su slavenska plemena premda i srodna, vrlo različita prema povijesnoj sudbini i suvremenom životu. Ova okolnost otežava njihovo zbližavanje, što se, dopunski još pogoršava miješanjem velikih država. Autor polemizira s predstavnicima šovinističkog panslavizma koji u ime slavenskog jedinstva nastoji dati ruskoj politici agresivnost u slavenskom pitanju.³³ Na temelju analitičkog osmišljavanja činjenica Pypin tvrdi da "stremljenje k zajedničkom političkom postojanju s Rusijom (kod slavenskih naroda) još ostaje upitno. ... Ono može biti pozitivno riješeno tek onda, kad se Rusija jako ozbiljno pozabavi samom sobom."³⁴

Prema priznaju G. A. Evreinova njegov rad izražava ideologiju staroga slavenofilstva, koje u temeljnim odrednicama odgovara svjetonazoru suvremenih neoslavista.³⁵ Napisan u posljednjoj četvrtini XIX. stoljeća, ovaj tekst Evreinova odražava krizu tipičnu za slavenofilstvo toga vremena. U zamjenu za izrođeno slavenofilstvo i nikad popularan u Rusiji panslavizam, pojavljuje se novo gibanje zasnovano na vjeri u razvitak kulture i progressa.³⁶ Zato Evreinov smatra da se slavenofilstvo mora transformirati. Najvažniji zadatak bio bi okončati s predodžbama o agresivnosti slavenofilstva i panslavizma i deklarirati odricanje Rusije od bilo kakvih teritorijalnih širenja u Europi uključujući i Carigrad s tjesnacima. Ovu zonu autor predlaže neutralizirati i konačno staviti pod međunarodu kontrolu.³⁷

Slična gledišta na jedinstvo balkanskih država nisu bila strana ni vladajućim krugovima (Sankt-)Peterburga. Pješadijski general G. I. Bobrikov, koji je za vrijeme protuturskih ratova 1876.-1878. zauzimao položaj vojnog savjetnika srpske armije, kritizirao je vrhovnu vlast zbog toga što nije sazvala

²⁹ Isto, 96.

³⁰ Isto, 95.

³¹ A. N. Pypin. Panslavizam v prošlom i nastojaščem. (Sankt-Peterburg 1913.) 52.

³² Isto, 53.

³³ Isto, 53-54.

³⁴ Isto, 55-56.

³⁵ G. A. Evreinov. Ideologija bližnevostočnago voprosa. (Sankt-Peterburg 1911.) 3.

³⁶ Vidjeti detaljno: M S. Novye slavjanskije tečenija. "Russkaja mysl", kniga XI. (Moskva 1906.)

³⁷ G. A. Evreinov. Ideologija, 22, 44-45.

opunomoćene predstavnike lokalnih naroda za dogovornu podjelu teritorija i osnivanje federacije kao političkog akta.³⁸

Kasnije je general stalno razvijao ideju o jedinstvu slavenskih država, naglašavajući pri tom, da su "napredni rodoljubi Srbije i Crne Gore uvijek shvaćali korist ujedinjenja."³⁹ Stalna zadaća Rusije bila bi, prema mišljenju Bobrikova, "pratiti svaki korak sila koje se razvijaju, čuvati ih od oduševljavanja i zabluda, suprotstavljati se štetnim utjecajima i usmjeravati mlade političke organizacije prema formiranju prijateljskog nam saveza."⁴⁰

Takvi su bili osnovni pogledi ruskog društva i dijela vladajućih krugova o ujedinjavajnu država jugoistočne Europe. Ideje panslavizma pri tome nisu izgledale lišene smisla i (bile su) prikladne za praktičnu upotrebu. To je bilo posebno tipično za razdoblje Berlinskog kongresa godine 1878. i nekoliko kasnijih godina.⁴¹ Međutim, promjene, koje su se tada zbivale na međunarodnoj političkoj areni - stvaranje Trojnog saveza i početak postupne preorijentacije Rusije na savez s Francuskom - kao i unutrašnje teškoće imperije u svezi s ekonomskim posljedicama rusko-turskog rata kao i rast revolucionarnog pokreta potakli su vladajuće krugove (Sankt-) Peterburga odustati od aktivne politike na Balkanskom poluotoku, odloživši njezinu realizaciju za budućnost.

Slabljenje pozicije Rusije na Balkanskom poluotoku, koje je uslijedilo 80-tih godina XIX. stoljeća, primoralo je rusku diplomaciju prekinuti razmatranje ideje balkanskog saveza. Njezina pozornost se od sada koncentrirala na političke i društvene kontakte balkanskih država, a cilj im je spriječavanje zbližavanja (balkanskih država) na rusofobskoj osnovi i pod vodstvom Rusiji neprijateljskih država.

Za rusku diplomaciju postalo je tipično bolesno sumnjičenje susreta balkanskih monarha i glasina o sadržaju pregovora. Na obali Neve njima su pridavali pojačanu pozornost, gledajući u njima namjeru stvaranja neke antiruske kombinacije, ili još gore, potpasti u blok kojega je stvarala Austro-Ugarska. Tako je, u predviđenom za kolovoz 1884. godine, posjetu rumunjskog kralja Karola Srbiji Persiani pronalazio prikladan razlog za izgladivanje postojećih među njima zategnutih osobnih odnosa.⁴² Ova okol-

³⁸ G. I. Bobrikov. V Serbii. Iz vospominanij o vojne 1877.-1878. godov. (Sankt-Peterburg 1911.) 164.

³⁹ G. I. Bobrikov. Zapsiki. Čast' I. Epoha vojny 1877.-1878. godov. (Sankt-Peterburg 1913.) 60.

⁴⁰ Isto, 40.

⁴¹ Ruski povjesničar akademik S. D. Skazkin je isticao da je tih godina jedno od mogućih rješenja balkanskog pitanja bio projekt vojnog ministra iz zadnjih godina carevanja Aleksandra II. pješackog generala D. A. Miljutina. Njegova je bit - oslobođenje svih slavenskih plemena na Balkanu i njihovo ujedinjenje u jedinstvenu federaciju. (Vidjeti: S. D. Skazkin. Konec avstrijsko-rusko-germanskog sojuza. Issledovanie po istorii rusko-germanskih i rusko-avstrijskih otnošenij v svjazi s vostočnym voprosom v 80 - e gody XIX. stoletija. Izdanie 2-e. (Moskva 1974.) 165-166, 209, 211.

⁴² Sekretnaja telegramma A. I. Persiani v ministerstvo, 29. aprlja 1884., AVPRI, fond 133, opis' 470, delo 11, list 52.

nost, nadalje, mogla bi dovesti do političkog zблиžavanja Rumunjske i Srbije, koje su u promatranom razdoblju bile u orbiti austro-ugarske politike. Ishodeći iz toga postojale su sve pretpostavke za sumnjičenje ovoga susreta.⁴³

Srpsko-bugarski rat 1885. godine, koji je počeo unatoč naporima Rusije za mirom, opovrgnuo je rasprostranjeno shvaćanje slavenske solidarnosti. (Sankt) Peterburg se našao u teškoj položaju - (sada) su ratovala države kojima je donedavno bio pokrovitelj. Prvi sekretar ruske misije u Beogradu M. A. Podžio u privatnom razgovoru je dovoljno jasno izjavio da bi "u našim interesima bilo da bi one obje (Srbija i Bugarska, V. Z.) bile poražene."⁴⁴ Tako se ideja balkanskog saveza, uzimajući u obzir i političku orijentaciju Grčke i Rumunjske, činila neostvarivom još mnogo godina.

Prilike, pak, koje su nastale nakon srpsko-bugarskog rata, napose abdikacija bugarskog kneza Aleksandra (von) Battenberga i poljubani prestiž kralja Milana, što je djelomice izazvano i ruskim pritiskom, ponovno ih je (Bugarsku i Srbiju) prisililo tražiti putove zблиžavanja. Već ujesen godine 1886. Persiani javlja ruskom ministru vanjskih poslova N. K. Girsu o razgovoru s kraljem Milanom. On je kralju postavio tri pitanja: 1) Kakav je karakter zблиžavanja Bugarske i Srbije? 2) O vjerojatnosti stvaranja saveza balkanskih država? 3) Ne potiču li ih velike države na zблиžavanje koristeći njihov težak položaj?⁴⁵

Kralj Milan je potvrdio da "Bugarska ispoljuje susretljivost i on može računati na znatne ustupke u pograničnim pitanjima." Misao o balkanskom savezu kralj smatra u današnje vrijeme neostvarivom, a osim toga nitko nije ni predložio savez Srbiji. Međutim, misao o konfederaciji već je rođena u umovima političkih djelatnika. Kralj Milan priznaje njezinu privlačnost i "da jednog dana može postati njezinim sljedbenikom" - izvješćuje Persiani. Na posljednje pitanje kralj je odgovorio negativno.⁴⁶

Prema mišljenju Persianija srpski monarh je smatrao položaj balkanskih država nestabilnim i potpuno ovisnim o politici velikih država. Ovo je radalo misli o jedinstvu, ali su one bile još daleke od realizacije. Takvo stanje je potpuno odgovaralo službenim krugovima Rusije. Društvena pak javnost i dalje se uznemiravala tvrdeći da protiv Rusije ".... pripremaju ligu (sastavljenju) od Rumunja, Srba, Bugara, a možda i Talijana. S naše bi strane trebalo staviti sve moguće prepreke uspjehu takvog posla."⁴⁷ Ideja zблиžavanja Bugarske i Srbije nastavila se razvijati. U Bugarskoj su ideju saveza pod egidom Rusije podržavali protivnici Ferdinanda Sachsen-Koburg-Gotta koji je postao knez godine 1887. i

⁴³ Spremajući se za rat protiv Bugarske Srbija je stvarno pokušala zaključiti savezne sporazume s Grčkom i Rumunjskom. (Vidjeti: V. K. Terehov. Srbija i rumeljskij perevort 1885. goda. Problemy vseobščej istorii, vypusk 4. (Moskva 1973.) 237-239.

⁴⁴ Ju. Karcov. Sem' let na Bližnem vostoce, 1879-1886. gody. Vospominanija diplomatičeskie i lične. (Sankt-Peterburg 1906.) 268.

⁴⁵ Donesenie A. I. Persiani N. K. Girsu, 30. sentjabrja 1886. AVPRI, fond 151 (Politarhiv), opis' 482, delo 434, list 221 i oborot.

⁴⁶ Isto, list 222.

⁴⁷ "Russkaja mysl", kniga 2. (Moskva 1887.) 251.

njegovog kabineta (pod predsjedanjem) Stambolova. U tome su oni vidjeli zalag pomoći Rusije njihovoj borbi. U Srbiji se za savez borila stranka radikala, koja je stjecala sve veći utjecaj u narodu. Shvaćajući to, kralj Milan ih je nastojao učiniti osloncem svojeg prijestolja i dinastije. Osim toga, njemu je imponirala misao da može biti pokrovitelj ideje zблиžavanja.

Krajem prosinca 1887., kada je u Srbiji izvršna vlast već šest mjeseci pripadala koalicijskom kabinetu liberalne i radikalne stranke, Beograd je posjetio predstavnik Narodnog sabora Bugarske Zaharija Stojanov. Izvješćujući o tome (Sankt-) Peterburg, ruski diplomatski predstavnik je naglašavao da je audijenciju kod kralja pripremio Stojanovu radikal "Pera Todorović, koji sada ne samo što je Milanov ljubimac, nego i njegov naprstak i tajni agent".⁴⁸

A. I. Persiani je zapazio interes srpske javnosti prema sadržaju njihovog razgovora. Todorovićeve novine "Radikal" izvješćivale su da je Stojanov doputovao izjaviti kralju Milanu da "Bugarska podržava njegovu politiku i smatra ga najsigurnijim zaštitnikom nezavisnosti balkanskih naroda."⁴⁹ Bugarski emigranti u Srbiji, protivnici "Stambolovskog režima" koji je bio na antiruskim pozicijama, pretpostavljali su da se priprema srpsko-bugarska konvencija kojom bi navodno u slučaju napada Rusije, srpska i bugarska armija bile predane pod zapovjedništvo Austro-Ugarske.⁵⁰ Istaknuti radikal, general S. Gruić, koji je završio u Rusiji Artiljerijsku akademiju, rekao je tom prilikom Persianiju, da toga neće biti dok je on vojni ministar.⁵¹

Sličnu alarmantnu informaciju s pozivanjem na srpskog kolegu 12. veljače 1888. godine priopćio je ruski vojni agent u Beču generalnog stožera Zujev.⁵²

Kasnije je postalo poznato da je Stambolov službeno iznosio projekt saveza svih balkanskih država. Mnoge rumunjske i srpske novine prihvatile su ideju sa simpatijom. Glavni pak dio projekta Stambolova izazvao je nezadovoljstvo srpske javnosti. On je htio vidjeti Balkanski savez u tijesnoj vezi s Trojnim savezom.⁵³ S ovim se nije mogao složiti čak ni rusofob, kao knez Milan.

U širenju sličnih glasina mogli su biti zainteresirani i protivnici i simpatizeri Rusije. Prvi su na ovaj način stvarali od Rusije "sliku neprijatelja" nezavisnih balkanskih država, potičući ih da se ujedine u protoruski savez. Prijatelji Rusije nastojali su ju izazvati na aktivniju politiku, potaknuti interes prema Balkanu i izazvati na otvoreno suprotstavljanje Podunavskoj monarhiji. U takvoj su politici (svi) vidjeli svoj cilj - satiranje političkih protivnika.

⁴⁸ Donesenie A. I. Persiani N. K. Girsu, 28. januarja 1888. AVPRI, fond 151, delo 439, list 2 i oborot.

⁴⁹ Isto, list 2. oborot.

⁵⁰ Isto, list 3 i oborot.

⁵¹ Isto, list 4.

⁵² Isto, list 17.

⁵³ L. Vasiljevskij. Iz Avstrii. "Russkoe bogatstvo". N. 8. (Sankt-Peterburg 1896.) 92.

Potpuno je razumljivo da su se na obalama Neve sa sumnjičavošću i nepovjerenjem odnosili prema sličnim izvješćima. Rusija nije mogla reagirati tako, kao su željeli njezini prijatelji. U njezine planove aktivna balkanska politika nije ulazila. Same planove (Sankt-) Peterburg nije ozbiljno prihvaćao. Odnosi između Rusije i Bugarske bili su prekinuti u lipnju 1887. godine poslije izbora na bugarsko prijestolje kneza Ferdinanda.

Kasnije se ideja balkanskog saveza razmatrala suzdržano na stranicama ruske periodike. Svi su autori naglašavali značenje oslobođenja balkanskih država od austro-ugarske zavisnosti. Ali svi su isticali nemogućnost njihovog ujedinjenja u skorije vrijeme.

Istaknuti publicist V. A. Goljcev isticao je zavisnost svih balkanskih država u većem ili manjem stupnju od Rusije i Austro-Ugarske. Smatrajući da takvo stanje nije normalno, Goljcev je govorio da se osloboditi od njega može samo osnivanjem balkanske federacije. Njezine planove "sastavljali su mnogi politički 'maštari', a ne djelatnici, zato jer je ideja takvog saveza neostvariva uslijed toga što je razvitak ovih naroda išao divergentno i djelomice neprijateljski.⁵⁴

Tako je pisao autor od autoriteta uoči zbivanja u Srbiji, koje je kasnije oživjelo slavensku ideju.

U ožujku 1889. godine u Srbiji se dogodio značajan događaj - kralj Milan se odrekao prijestolja u korist svojeg nepunoljetnog sina Aleksandra. Na čelo regentskog vijeća stao je tada vođa liberalne stranke J. Ristić, a na čelo vlade general S. Gruić. Tako su se na čelu Srbije našle političke sile koje su se deklarirale kao simpatizeri orijentacije na Rusiju.

Krajem svibnja 1889. liberali su objavili vanjskotrgovački program. U njemu je deklarirano da je glavni cilj vanjske politike zbližavanje balkanskih naroda radi "uzajamne zaštite svoje državnosti i narodne nezavisnosti." Njegova realizacija je uključivala dvije etape - carinski savez, a zatim zaključenje političkog saveza.⁵⁵ Ovi su podaci bili sa zadovoljstvom primljeni u (Sankt-) Peterburg, ali se tamo ipak brzim i radikalnim promjenama nisu nadali.

Promjene u Srbiji su bile oduševljeno primljene u slavenofilskom tisku. Tjednik "Slavjanskije izvestija" je očito preuveličavao značenje abdikacije kralja Milana i razmatrao o "bezgraničnoj vjernosti" ruskih liberala i radikala, o novim uzajamnim odnosima među balkanskim državama, itd.⁵⁶ Nacionalističko glasilo "Russkij vjestnik" je pisalo o neophodnosti bavljenja istočnim pitanjima u korist državnih interesa Rusije.⁵⁷ Upozorenje protiv euforije čitalo se na stranicama plemićko-liberalanog "Vjestnika Evrope".⁵⁸

⁵⁴ "Russkaja mysl", knjiga 2 (Moskva 1889.) 163.

⁵⁵ Donesenie A. I. Persiani N. K. Girsu, 28. marta 1889. AVPRI, fond 151, delo 445, list 31.

⁵⁶ "Slavjaskije izvestija", N. 15. (Sankt-Peterburg 1889.) 338.

⁵⁷ "Russkij vestnik", N. 6. (Moskva 1889.) 362.

⁵⁸ "Vestnik Evropy", april (Sankt-Peterburg 1899.) 826-827.

Reakcija ruskog tiska potvrdila je dakle, da je (rusko) društvo stalno bilo spremno reagirati na sve događaje na Balkanu, tretirajući ih na određeni način. Zabilježena su slavenofilska i panslavistička gledišta na balkanski problem. Njihovi nosioci su se sve više lišavali osjećaja za realno i nastojali su podmetnuti željeno umjesto stvarnoga. Vladajući krugovi Rusije nisu podilazili (pro)slavenskim emocijama i odbacivali su svaku mogućnost da po njima djeluju.

Na Pjevčeskom mostu (u Ministarstvu vanjskih poslova) su shvaćali da su slavenske države u to doba razjedinjene, da su im interesi suprotni i da se oni mogu susresti samo na temelju uzajamne borbe za nasljeđe nad europskim posjedima Osmanske imperije sa znatnim udjelom kršćanskog pučanstva. S druge pak strane, Srbija može istupiti protiv Austro-Ugarske da bi ujedinila zemlje sa srpskim stanovništvom. Takva je situacija prijetila ratom za koji Rusija nije bila spremna. Zato se (ova) ideja transformirala u sferu razvitka kulture, znanosti i prosvjete, što bi trebalo potpomoći rastu samosvijesti balkanskih naroda i njihovom približavanju ideji ujedinjenja na kvalitativno novom temelju.

Od načela "sveopće zaštite" i "moralnog utjecaja" Rusija se međutim nije odricala. Njezini diplomatski predstavnici su imali obvezu utjecati na miran i normalan razvitak, koji bi osiguravao nutarnju stabilnost i štitio od svih vrsta voluntarizma u vanjskoj politici.

U suglasnosti s time (Sankt-) Peterburg je poticao sve međusobne korake prema normalizaciji odnosa između balkanskih država, utoliko više što je to bilo u programu radikala. A. I. Persiani je priopćio u ministarstvo, da je prenio, srpskoj vladi, koja se sastojala od radikala, želju Aleksandra III. za uspostavom s Crnom Gorom najboljih odnosa.⁵⁹

Bilo je očigledno da radikali nastoje ispuniti točku iz svojeg programa. U jesen 1889. godine čelnik stranke, predsjednik Skupštine N. Pašić govorio je u Sofiji Stambolovu o neophodnosti saveza dviju država. Ne odbacujući samu ideju, čelnik bugarskog kabineta je smatrao da će predloženi savez biti uperen protiv Turske, dok je za Bugarsku veću opasnost predstavljala Rusija.⁶⁰

Izjava Stambolova je bila tipični politički manevar. Bit problema se sastojao u započetim ozbiljnim pretenzijama objiju država za sfere utjecaja u Makedoniji. Poslije ovoga Pašićevog pokušaja srpsko-bugarski odnosi su se počeli ponovno pogoršavati.

Osim makedonskog pitanja na zbližavanje Srbije i Bugarske negativno je djelovala odsutnost diplomatskih odnosa između potonje i Rusije.⁶¹ Nenormalno stanje stvari u odnosima Rusije i Bugarske potrajalo je skoro deset godina. Glavni neprijatelj pomirbe sa strane Rusije bio je car Aleksandar III, koji je

⁵⁹ Sekretarna telegramma A. I. Persiani K. N. Girsu, 5. / 17. marta 1889. AVPRI, fond 133, opis' 470, delo 98, list 49.

⁶⁰ S. Jovanović. Vlada Milana Obrenovića, knj. I. (Beograd 1936.) 86.

⁶¹ A. K. Martynenko. Russko-bolgarskie otnošenija v 1894.-1902. godah. (Kiev 1967.) 9-29.

bio osobno uvrijeđen "neposlušnošću Bugara" i koji nije želio čuti nikakve argumente o političkoj svrhovitosti normalizacije odnosa s Bugarskom. Stav monarha nije podlijegao raspravi te su zagovornici pomirbe iz viših krugova ruske diplomacije bili nemoćni išta promijeniti.⁶²

Samo je tisak sa žaljenjem zabilježio da se "bugarsko pitanje ne rješava, nego komplicira događajima u Srbiji, čija se veza s političkim stanjem u Bugarskoj ne može poricati."⁶³ Ne smijući čak ni natuknuti o upornosti cara, Goljcev je, po običaju, za neuspjeh balkanske politike optužio diplomaciju. "Ne smije se ne shvaćati, pisao je Goljcev, da se događaji na Balkanskom poluotoku, uslijed grešaka naše diplomacije, odvijaju u znatnom neskladu s interesima naše domovine i slavenskog svijeta"⁶⁴. Kroz nekoliko mjeseci Goljcev je, bilježeći nezadovoljavajuće stanje srpsko-bugarskih odnosa i opasnost takve situacije za budućnost, ukorio velike države čije nadmetanje na Balkanu slijedi "ni izdaleka samo humane ciljeve."⁶⁵ U svezi s tim, balkanska bi federacija, prema predodžbi Goljceva, bila najbolji izlaz u sukobu interesa balkanskih i velikih država, ali se u promatrano vrijeme pričinjavala "zamalo maštom".⁶⁶

Zbog toga su se službeni krugovi Rusije pribojavali da bi se Bugarska i Srbija, uslijed stalne političke nestabilnosti potonje, mogle ujediniti u savez na antiruskim temeljima i time pojačali njene (ruske) protivnike.

Popularnost ideje saveza među balkanskim državama bila je očigledna. Nemajući dovoljne pretpostavke za realizaciju u obliku saveza država, ona se pojavila u vidu bilateralnih društvenih veza ili dogovorenosti među državama. Do 1889. godine poboljšali su se odnosi između Srbije i Rumunjske i bio je sklopljen trgovački sporazum.⁶⁷ Na Pjevčeskom mostu su smatrali da će on pogodovati gospodarskoj nezavisnosti obiju država.⁶⁸ Veliko političko značenje imao je, prema ocjeni ruske diplomacije, trgovački sporazum Srbije s Crnom Gorom. Gospodarski učinak pak, bio mu je neznan.⁶⁹

Srbija je nastavila inicirati ideju zблиžavanja. Na proljeće 1891. godine odvijali su se susreti srpskih i rumunjskih studenata, na kojima su prihvaćane rezolucije o zблиžavanju u cilju očuvanja nezavisnosti. U vladajućim krugovima Beograda začule se pozitivne ocjene. Predsjednik srpske Skuštine Katić obratio se otvorenim pismom, u kojem se nalazio poziv za razmatranje pitanja o neophodnosti zблиžavanja pravoslavnih naroda balkanskog poluotoka.⁷⁰

⁶² Ada von Erdmann. Nikolaj Karlovič Girs russischer Aussenminister 1882-1885. Eine Politische Biographie. (Tilsit 1936.) 32-33.

⁶³ "Russkij vestnik", N. 12. (Moskva 1888.) 353.

⁶⁴ "Russkaja mysl", knjiga 2 (Moskva 1890.) 221.

⁶⁵ "Russkaja mysl", knjiga 7 (Moskva 1889.) 134.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ AVPRI. Otčet Aziatskago departamenta za 1890. god, list 14, oborot.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto. Otčet Aziatskago departamenta za 1891. god, list 69, oborot.

⁷⁰ Depeša A. I. Persiani K. N. Girsu, 4. ijunja 1891. AVPRI. fond 151, opis' 482, delo 450, list 157.

Ideju je prihvatio premijer-ministar Grčke Trikupis, koji je ljeti 1891. godine proputovao zemlje poluotoka. O uspjehu njegove misije sumnjao je Goljcev: savez je nemoguć zbog loših odnosa Srbije i Bugarske.⁷¹ U Grčkoj je djelatnost Trikupisa naišla na otpor kralja Georga i novog šefa kabineta Delianosa. Ruski je veleposlanik u Grčkoj G. M. Bahmetjev javio da je bez obzira na to, što su glasine o Balkanskom savezu prodrle u Europu i izazvale utisak, grčka vlada nije spremna ujediniti svoje interese s interesima drugih država.⁷²

Ostavariivanje (balkanskog) saveza se nije izdiglo iznad razgovora o njegovoj opravdanosti. U Srbiji su se pogoršale unutrašnjopolitičke prilike i, osim toga, njezini su odnosi s Bugarskom bili loši. Osim nadmetanja oko Makedonije, godine 1891. pojavilo se je i izbjegličko pitanje. Bugarski je kabinet uz podršku bečke diplomacije zatražio od Srbije da protjera iz zemlje bugarske emigrante - protivnike kneza Ferdinanda. Sukob je bio utišan - Rusija je zbog političkih razloga podržala Srbiju.⁷³

Bilo je očigledno da su balkanske države međusobno oštro suprotstavljene. Ruska društvena javnost je zbog toga žalila i predlagala različite planove pomirbe. Ne videći mogućnost političkog rješavanja pitanja V. A. Goljcev je predložio stvaranje na balkanskom polotoku pravoslavne sinode, u koju bi ulazili predstavnici grčke, bugarske, srpske i rumunjske crkve.⁷⁴ Ali ovaj prijedlog je sam autor tretirao kao "maglovitu maštu".⁷⁵ Sve je ovisilo o međusobnom karakteru političkih odnosa balkanskih država i naravno odnosu s Rusijom.

Od ljeta 1894. godine političke prilike u Bugarskoj su se počele mijenjati. Na čelo kabineta je došao K. Stoilov; zbog političkih razloga započelo je traženje puteva pomirbe s Rusijom. Vladajući krugovi (Sankt-) Peterburga uvidjeli su mogućnost uspostave utjecaja na Balkanu. Zato je težnja novog bugarskog kabineta bila prihvaćena više-manje blagonaklono. Postupno, tijekom dvije godine, odnosi Rusije i Bugarske su se uspostavili u punom obimu.⁷⁶ Normalizaciju odnosa su ubrzala dva događaja: smrt cara Aleksandra III. i početak Bliskoistočne krize 1894.-1897. godine. Osim toga, u razdoblju od 1891.-1893. godine, bio je formiran savez Rusije i Francuske i pravac ruske vanjske politike se počeo okretati prema Dalekom Istoku.

U svezi s načelnim promjenama međunarodne politike, Rusija je težila regulirati balkanske probleme prema minimalnom programu, odrekavši se rješavanja istočnog pitanja. Na Pjevčeskom mostu su se bili odlučili zadovoljiti mogućim - poticanjem bilateralnih odnosa među balkanskim državama.

⁷¹ "Russkaja mysl", kniga 7 (Moskva 1891.) 137.

⁷² Fünf Jahre am Hofe des Königs von Serbien. Von einem Diplomaten. (Leipzig 1895.) 97.

⁷³ Donesenie G. M. Bahmeteva N. K. Girsu, AVPRI. fond 151, opis' 482, delo 450, list 223.

⁷⁴ AVPRI, fond 137. Otčet Aziatskago departamenta za 1891. god, list 68, oborot.

⁷⁵ "Russkaja mysl", kniga 2 (Moskva 1891.) 205-206.

⁷⁶ Isto, 206.

To je bilo realno, budući da, osim normalizacije odnosa između Rusije i Bugarske, te zadovoljavajućeg stanja rusko-srpskih odnosa, još je i Rumunjska jasno iskazivala želju prema zbližavanju s Rusijom.⁷⁷ Uz to su balkanske države odbile prijedlog Turske za stvaranjem balkanskog saveza pod predsjedanjem sultana.⁷⁸

Službeni krugovi Rusije i društveno mnijenje su na sve načine podržavali sve tračke pomirbe interesa balkanskih država videći u ovome prvu lastavicu njihovog budućeg saveza. Uza sve to, oni su shvaćali platonski karakter svojih želja. Balkanske države su još morale riješiti brojne probleme svojih vanjskih i, prije svega, unutarnjih politika. Vanjskopolitički problemi su bili izuzetno složeni zbog nepomirljivosti u teritorijalnim pitanjima, što se još više pogoršavalo uplitanjem velikih država. Unutarnji položaj (u balkanskim državama) bio je određen prije svega političkom nestabilnošću.

U takvim prilikama za (Sankt-) Peterburg je preostalo jedino pokušati izvući minimum koji je obećavao uspjeh - zadržati princip *status quo* na Balkanskom poluotoku. Temeljem toga je trebao postati sporazum Srbije i Bugarske kao glavnih balkanskih država, koje su u konkretnom trenutku imale zadovoljavajuće odnose s Rusijom.⁷⁹ Ali poradi toga su Srbija i Bugarska trebale regulirati svoja međusobna proturječja glede sfera utjecaja u Makedoniji. Osim toga, Rusija je trebala sačiniti sporazum s Podunavskom monarhijom, radi usuglašavanja politike na balkanskom poluotoku.

Trenutak za sporazum s Austro-Ugarskom na temelju balkanskih poslova Rusija je odabrala spretno. Druga polovica 90-tih godina XIX. stoljeća bila je za Habsburšku monarhiju dobom nacionalnih potresa. Među austrijskim i ugarskim dijelom imperije postojao je problem glede nove savezne Nagodbe (*Ausgleich*), Nijemci i Česi unutar Austrije su se sučeljavali zbog regulamenta o jeziku, itd. Unutrašnja kriza je prisilila Beč odložiti u zadnji plan pitanja vanjske politike.⁸⁰ Počelo je zbližavanje Rusije i Austro-Ugarske. Godine 1896. car Nikolaj II. je posjetio Beč, a u siječnju 1897. je car Franjo Josip uzvratilo posjet. Ministri vanjskih poslova obje monarhija grof Agenor Goluchowski (austrijski) i dva ruska ministra (koji su slijedili jedan za drugim budući da je u međuvremenu došlo do smjene) knez A. B. Lobanov - Rostovskij i grof M. N. Muravjov dogovorili su se o uzajamnim istupanjima radi umirivanja Balkanskog poluotoka na temelju načela *statusa quo*.⁸¹ Međutim, idući na kompromis obje su strane nastojale maksimalno osigurati svoje pozicije u regiji. Beč je ispoljio znatne napore za očuvanje (svoje)

⁷⁷ Detaljnije vidjeti: A. K. Martynenko. *Rusko-bolgarskie otnošenija*, 29-87.

⁷⁸ "Drang nach Osten i narody central'noj vostočnoj i jugo-vostočnoj Evropy. 1871-1918." (Moskva 1977.) 82.

⁷⁹ AVPRI, fond 137. Otčet Aziatskago departamenta za 1894. god, list 140.

⁸⁰ M. Vojvodić. "Ugodba" između Srbije i Bugarske 1897. godine. Beogradski Univerzitet. Zbornik filozofskog fakulteta. Knj. X - I, (Beograd 1970.) 663.

⁸¹ AVPRI, fond 137. Otčet Aziatskago departamenta za 1897. god, listy 32-33 s oborotom.

gospodarske prevlasti na Balkanu, posebno u Srbiji.⁸² U političkoj sferi Podunavska se monarhija udaljila od konfrontacije s Rusijom za utjecaj u Bugarskoj, ali je zato počela aktivno širiti svoj utjecaj na čitav poluotok vršenjem političkih usluga balkanskim državama. Tako je, zahvaljujući posredovanju grofa Goluchowskog, koji je svojevremeno bio veleposlanik u Bukureštu gdje je sačuvao osobne veze, došlo do pomirbe Grčke s Rumunjskom i njihovo tješnje vezivanje za Austro-Ugarsku.⁸³ O vjerojatnosti učvršćenja savezničkih odnosa između Austro-Ugarske i Rumunjske pisao je ruski tisak.⁸⁴

Na Pjevčeskom mostu su ponovno razmatrali gledišta o Balkanskom savezu. Razne varijante balkanske federacije se više nisu razmatrale. Maksimalnom željom Rusije bilo je stvaranje saveza slavenskih država - Srbije, Bugarske i Crne Gore.⁸⁵ O tome su, kao riješenom pitanju, pisale novine i govorili politički krugovi.⁸⁶ Svi su oni, međutim, odlično shvaćali, da balkanski savez, čak i pod moralnim vodstvom Rusije, može biti stvoren (samo) u interesu razgraničenja utjecajnih sfera u Makedoniji, a kasnije njezine moguće podjele. To je bilo bremenito komplikacijama, uključivo do postavljanja istočnog pitanja. Takve su perspektive bile u suprotnosti s interesima Rusije, pa su njezine inicijative bile usmjerene na očuvanje mira na bilo koji način, uključivo i na obuzdavanje oslobodilačkog pokreta, što se teoretski negiralo s njenom tradicionalnom ulogom zaštitnika Slavena.⁸⁷

Smekšavanje pozicije je poslužilo kao povod za optužbe o "odricanju od principa" i poticalo (Sankt-) Peterburg podržati naredni pokušaj srpsko-bugarskog zbližavanja. To je davalo Rusiji hipotetičku mogućnost zadržati ih pod svojimi moralnim uplivom i po mogućnosti kontrolirati situaciju. Na obalama Neve su shvaćali nemogućnost isključivanja iz (međusobnih) odnosa Srbije i Bugarske pitanja o utjecajnim sferama u Makedoniji. Ishodeći iz ovoga knez Lobanov-Rostovskij je iznio prijedlog austro-ugarsko-ruskog umirivanja europskih posjeda Osmanske imperije.⁸⁸ U skladu s time bilo je predviđeno da i sultan provodi reforme.

Na Pjevčeskom mostu su razumjevali svu iluzornost obećanja Porte. Ništa manje, u uvjetima istočne krize i nadolazećeg grčko-turskog rata, politički dogovor Srbije i Bugarske nije mogao biti za Rusiju sigurnim jamcem *statusa quo*. Zato je sporazum dviju balkanskih država bio poduprt doktrinom Lobanov-Rostovskoga, koju je prihvaćao i njegov nasljednik na

⁸² Istorija diplomatii, tom II. Diplomatiya v novoe vremja, 1871.-1914. Avtor toma V. M. Hvostov. (Moskva 1963) 347-348.

⁸³ Vidjeti detaljnije: V. V. Zajcev. Russko-serbskie ekonomičeskie otnošenija v 1893.-1903. godah. Etudes balkaniques, N. 3. (Sofia 1989.) 28-46.

⁸⁴ AVPRI, fond 137. Otčet Aziatskago departamenta za 1896. god, list 26, oborot.

⁸⁵ "Russkoe bogatstvo", N. 8. (Sankt-Peterburg 1896.) 93.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ A. K. Martynenko. Russko-bolgarskie otnošenija ..., 176.

⁸⁸ V. V. Zajcev. Rossija i Serbija v 90-e gody XIX. veka. Etudes balkaniques, N. 4. (Sofia 1987.) 27-28.

položaju ministra grof Muravjov - o zaleđivanju na što je moguće duži rok balkanskih problema.⁸⁹ Tome je cilju poslužio i sporazum Rusije i Austro-Ugarske iz 1897. godine.

Na taj način saveza balkanskih država u pravom smislu te riječi nije bilo. Sklopljen je prividni politički sporazum radi dosezanja određene cilja. Takav je savez bio vrlo krhak. U (Sankt-) Peterburgu, i još više u Beču, to su odlično shvaćali. Dakle, onakav balkanski savez kakvim ga je osmislila ruska diplomacija, u promatranom vremenu je završio neuspjehom.

U razdoblju od Berlinskog kongresa iz godine 1878. do zaključenja sporazuma Rusije s Austro-Ugarskom godine 1897. i Bugarske sa Srbijom ideja balkanskog saveza bila je vrlo popularna u vladajućim krugovima i njezinom javnom mnijenju. U (Sankt-) Peterburgu su prvotno bili skloni promatrati (ovaj) savez kao svoje prirodno predziđe u jugoistočnoj Europi, koji je trebao služiti interesima države-osloboditeljice. Stvarna pak zbivanja u balkanskoj regiji i u krupnoj politici preusmjerila su gledišta u pravcu kritičke ocjene vjerojatnosti saveza.

Društveno mnijenje u prilikama rodoljubne euforije svih društvenih staleža Rusije za podršku balkanskim narodima emocionalno je prihvatilo ideju saveza. Slavenofilski i panslavistički publicisti iznosili su utopijske i agresivne planove slamanja Osmanske i Habsburške imperije te stvaranja "sveslavenske države" pod žezlom ruskog monarha. Takvi su projekti nailazili na skeptički, a kasnije i izrazito negativan odaziv službene Rusije. U posljednjoj četvrtini XIX. stoljeća slavenofilstvo i panslavizam su se definitivno izrodili i njihove se glasne deklaracije više nisu ozbiljno primale. U tisku je prevladao realistički pristup k balkanskoj politici koji se u mnogome podudara s linijom vladajućih krugova.

Preveo mr. Andrej Čebotarev

Opaske prevoditelja

Tekst ove rasprave je stigao iz Moskve kao kompjutorski otisak referata, a ne kao kopija objavljenog rada. U ovom obliku je ostalo nešto nedorečenosti, odnosno nedostaju neke riječi. Zato je prevoditelj takve riječi (i ponekad objašnjenja) dopisao u zagradama. Ime ruske prijestolnice, gdje su car i Ministarstvo vanjskih poslova krojili politiku, bilo je tada (kao i sada) Sankt-Peterburg. Iako se u skladu s ruskom kolokvijalnom praksom "Sankt" često izostavlja, prevoditelj je smatrao da bi u znanstvenoj raspravi bio primjereniji službeni naziv, pa je i to u zagradama nadopunio. U ruskom se vrlo često za cara kaže i piše "imperator". To ima i pravnih osnova, utoliko što je ruskim monarsima vladarski naslov glasio "Imperator ruski, car poljski, veliki knez finski, itd. ...". Isto tako, ruski pisci i Austro-Ugarsku, odnosno Habsburšku monarhiju uglavnom nazivaju imperijom, a Franju Josipa - imperatorom. U skladu s

⁸⁹ Doveritel'noe pismo knjazja A. B. Lobanova-Rostovskogo baronu R. R. Rozenu, 21. ijunja 1896, (černovik). AVPRI, Otčet Aziatskago departamenta za 1890. god, fond 151, opis' 482, listy 193-194, s oborotami.

hrvatskom tradicijom prevedeno je: "ruski car", "Habsburška monarhija", "car Franjo Josip", itd. (iako je za potonjega točnije "car i kralj", odnosno "cesar i kralj").

Sve članove šire carske obitelji i rodbine u Rusiji se uobičajeno oslovljavalo samo osobnim i očevim imenom ("očestvo"), ali bez prezimena. Tako je u tekstu spomenuti "veliki knez" Nikolaj Nikolajevič, punim imenom, patronimikom i prezimenom zapravo Nikolaj Nikolajevič Romanov, što sam dopisao u zagradi. (Toliko za one koji bi htjeli konzultirati enciklopedije). Oznaka "veliki knez" izdvajala je carsku, dinastičku obitelj od drugih kneževskih i uvijek znači "Romanov". U jezicima zapadne Europe to se prevodi kao "princ". Riječ "knez" etimološki dolazi od istog korijena kao i engleski "king", njemački "König", i tome slično u nizozemskom i skandinavskim jezicima.

U tekstu se spominju brojni diplomati i publicisti (novinari, kritičari i pisci). Posebno mjesto zauzima KONSTANTIN NIKOLAJEVIČ LEONTJEV (1831.-1891.) koji je bio ruski veleposlanik u Carigradu. Ovaj plemić i liječnik po naobrazbi ušao je u rusku povijest kao književnik (pripovjedač, romanospisac), ali je najpoznatiji kao filozof. Nema povijesti ruske filozofije u kojoj Leontjevu ne bi pripadalo posebno poglavlje. Poznati filozof Nikolaj Berdjajev posvetio mu je čak i jednu posebnu monografiju (Pariz, 1926.). Iako je studij medicine na Leontjeva ostavio traga utoliko što u svoju filozofiju uključuje stanovite elemente darwinizma, osnovne značajke filozofiranja su mu bile konzervativnost, tradicionalizam i pravoslavlje. Posebno je zanimljivo što kao vatreni pobornik bizantinizma (kojega smatra najvišim civilizacijskim dometom) ipak nije bio od onih koji su u svemu bezrezervno podupirali balkanske Slavene. Imao je priličnih simpatija i prema Turcima, koje je vrlo cijenio zbog njihovog tradicionalizma i neiskvarenosti zapadnom civilizacijom. Jedna od najzanimljivijih političkih teza tog osebnog mislioca bila je slijedeća: U slučaju istjerivanja Turaka iz Europe na Balkanu bi zacijelo i dalje ostala turska etnička manjina. Balkanski narodi bi im se najvjerojatnije osvećivali. Kako Turci ne bi imali nikoga tko bi ih mogao zaštititi, jedino bi im preostalo obratiti se za pomoć Rusiji. Budući da je opća dužnost Rusije štititi od nepravde sve obespravljene, a ne samo Slavene, Turci bi bez daljnega dobili rusku pomoć. Leontjev je cijelu drugu polovicu svojega života proveo u želji za odlaskom u manastir, ali sve do pred samu smrt nije imao dovoljno odlučnosti. Ipak je umro kao zaređeni monah. Na Leontjeva je trebao poblizi osvrt i zbog toga, što se u navedenim citatima Zajcevljevog teksta ne vidi sva složenost svjetonazora Leontjeva, čiji su stavovi, bilo prihvaćani, bilo odbacivani, uvijek nailazili na izuzetan odjek u ruskoj javnosti, odnosno obrazovanom staležu, tzv. "inteligenciji".

ALEKSANDR NIKOLAJEVIČ PYPIN (1833.-1904.) je bio književni kritičar, ali je poznatiji kao ugledni etnograf. Vrlo je poštovan u znanosti, gdje njegovi stavovi imaju posebnu težinu. Za nas je posebno značajno što se takav autoritet suprotstavio panslavizmu i konstatirao da su "slavenska plemena premda i srodna, vrlo... različita prema povijesnoj sudbini i suvremenom životu."

РОССИЯ И БАЛКАНСКИЙ СОЮЗ: ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ И ДИПЛОМАТИЯ: 1878-1897.

В. В. ЗАЙЦЕВ

Идея союза балканских государств традиционно привлекала внимание общественности и правящих кругов императорской России. Особую актуальность она приобрела в периоды, когда Балканский полуостров становился ареной политических событий, привлекающих великие державы и вообще все заинтересованные государства. Так было во время русско-турецкой войны 1877-1878 годов и в последующий период, когда формировалась новая система международных отношений, определяемая решениями Берлинского конгресса 1878 года, развивалось национально-освободительное движение в европейских владениях Османской империи, происходило укрепление государственности молодых государств Балканского полуострова, строились их отношения между собой и с великими державами.

Таким образом, в период от Берлинского конгресса 1878г. и до достижения в 1897 году договоренности между Россией и Австро-Венгрией о согласованной политике на Балканском полуострове и заключения в том же году соглашения между Сербией и Болгарией, идея Балканского союза была весьма популярная в правящих сферах России и ее общественном мнении.

На волне патриотического подъема всех сословий России в поддержку освободительного движения балканских народов идея союза была воспринята эмоционально. Славянофильские и панславистские публицисты выдвигали утопические и агрессивные планы сокрушения Османской и Габсбургской империй и создания "всеславянской державы" под скипетром русского монарха. Но реальные события на Балканском полуострове - переход Сербии в сферу влияния Дунайской монархии, политический кризис в Болгарии, позиция Румынии, а также изменения в политике великих держав - создание Тройственного союза и начало формирования Тройственного согласия, изменили взгляд русской политики и общественного мнения в сторону критической оценки вероятного союза. В последней четверти XIX века славянофильство и панславизм окончательно выродились и их громкие декларации не принимались правящими кругами Петербурга всерьез. В прессе возобладал реалистический подход к балканской политике, во многом совладающий с линией правящих кругов России.